

Denis Poniž

Zbornik dachauski procesi

Eno najbolj grozljivih dogajanj v slovenski povojni zgodovini, dachauski procesi, so doživeli kar nekaj faz, od katerih kaže vsaka svoje značilnosti, a tudi posebnosti časa in njegove psihopolitične konstelacije. Znano je, da so bili procesi javni, spremljala jih je primerno dozirana, dirigirana in režirana medijska propaganda, po vzoru podobnih procesov, ki so se pred drugo svetovno vojno dogajali v Sovjetski zvezi, po vojni pa tudi v nekaterih deželah realnega socializma. Procese je kmalu prekrila plast neprodirnega molka. Šestdeseta leta so prinesla prve poskuse – z obeh strani, s strani obsojenih in partije, kot režiserja in (posredno) tudi eksekutorja – da se na dachauske procese vendarle posveti z objektivno zgodovinsko lučjo. V začetku leta 1970 je Društvo slovenskih pisateljev s pismom, naslovljenim na CK ZKS »izražalo upanje«, da bodo popravljene nedvoumne krivice, zagrešene nad obsojenimi v teh procesih, kar je – ob množici neformalnih pritiskov z različnih strani – pripeljalo do razveljavitve obsodb v »lagerskih procesih« (1976). Zadnja faza rezultira v sklepu desetega kongresa ZKS (aprila 1986) o dokončni in popolni odpravi posledic obsodb v dachauskih procesih ter za znanstveno preučitev njihovih okoliščin, poteka in posledic. Konec oktobra 1989 so odkrili na Žalah kenotaf (!!) žrtvam dachauskih procesov, pred nami pa je tudi zajeten (1084 strani) zbornik Dachauski procesi raziskovalne skupine dr. Ljubo Bavcon, Martin Ivanič (tudi urednik publikacije), dr. Peter Kobe, dr. Dušan Nečak, dr. Janko Pleterski in Branko Zihlerl.

Vse lepo in prav, toda zdi se, da peklenski duh stalinizma, pravzaprav njegova slovenska inačica, še ni zapečaten v steklenico in zakopan na smetišče zgodovine. Za tako razmišljanje je več tehtnih razlogov in te razloge bo skušalo izpostaviti pričujoče razmišljanje, ki si nikakor ne jemlje pravice, da bi razsojalo o celoviti vsebinski podobi v »raziskovalnem poročilu z dokumenti« Dachauski procesi. Za tako stališče imamo oporo že v ugotovitvi iz Uvoda, ki ga je napisal D. Nečak. Najprej nas seznanj z dejstvom, »da smo pri delu vključili tudi fragmente doslej malo znane zbirke Borisa Kraigherja, ki jih hrani zgodovinski arhiv CK ZKS.« Zakaj samo »fragmente«? Ponujata se dve možnosti: ker so v tem arhivu ostali v resnici samo »fragменти«, glavnina pa je izginila neznano kam ali pa so bili »fragmenti« uporabljeni zato, ker bi celota vrgla morda čisto drugačno luč na še živeče režiserje, izvajalce a tudi grobarje (tiste, ki so bili nastavljeni za spuš-

čanje umetne megle; to so nekateri, kot bomo videli v nadaljevanju, počeli kar uspešno) teh procesov. Tudi je sporna Nečakova misel v nadaljevanju: »Mogoče je, da kakšnega dokumenta skupina ni dobila, vendar to ne pomeni, da bi se slika o dachauskih procesih, kot pojavu, kaj bistveno spremenila«. To bi morda celo držalo, ne glede na generalni ugovor znanstvene metodologije, ki nikdar in nikjer, zgodovinopisje pa še posebej, ne sme in ne more trditi, da kakšen dokument ne more spremeniti bistvene podobe stvari. Skrit, uničen ali izgubljen je lahko celo **najpomembnejši dokument**, takih primerov je iz novejšega zgodovinopisja kar precej. Sicer pa je Nečak kontradiktoren že s svojim naslednjim stavkom: »Med dokumenti, ki jih skupina **ni mogla uporabiti** (podčrtal D.P.), so pa takšnega obsega in pomena, da bi lahko dodatno osvetlili naslovno problematiko, je gradivo, ki naj bi ga takoj po procesih (1948-1950) sestavil takratni major UDBe Anton Debevc. Gradivo naj bi obsegalo nekaj sto strani analize obtožb vseh obsojenih v prvem dachauskem procesu in naj bi že takrat jasno govorilo o njihovi nedolžnosti.« (vsi navedki str. 12/13). Tudi znanstveni namen, kakor ga razume Nečak, je hudo sporen: »Naše delo tudi ni bilo namenjeno opravičevanju krivcev ali splošni diskreditaciji takratne politike in partije.« Znanstvenik apriori ni v položaju, da bi obsojal ali pisal hagiografije: smisel njegovega dela je v objektivni prezentaciji in logični povezavi dokumentov, ki so mu na voljo. Zdi se, da so Slovenci že dozoreli do tiste stopnje posamične in koliktivne zavesti, ko so sposobni z lastno glavo presoditi krivdo in nedolžnost v »množici dogodkov, ki so objektivno pomenili stranpoti in napake.« (oba navedka str. 12) Duha slovenskega stalinizma bomo spravili v steklenico šele takrat, ko nam ta duh, pa po še tako zavutih in oddaljenih poganjkih in izrastkih ne bo prišepetaval, kako je treba razumeti in interpretirati minulo zgodovino. Ubijanje nedolžnih ljudi – človeško, moralno, sodno in ne nazadnje tudi partijsko – je pač dejanje take zgodovinske in etične razsežnosti, da zahteva drugačno podlago, kot pa je Nečakov uvod, ob vsej svoji dobri volji in pripravljenosti stopiti iz risa partijskega načina mišljenja. Tudi sklepni stavek tega mišljenjskega bloka: »Tudi zato naše proučevanje ni »zadnja beseda«, pač pa analiza preglednega gradiva in njegove prezentacije, ki naj koristno služi vsem nadaljnim raziskavam.« (str. 13) ni spet samo v kontradikciji s prej navedenimi mislimi o krivdi in kazni, odgovornosti in nedolžnosti objektivno sodelujočih protagonistov v procesih, marveč spet negira enega temeljnih postulatov znanstvene metodologije, ki govori o apriorni odprtosti raziskovalnega polja; ta odprtost je, ob izpričani odsotnosti vrste izgubljenih, nedostopnih, odtujenih ali uničenih dokumentov, še toliko večja. Med temi dokumenti, ki, povedano v prisposodbi, ne dovoljujejo, da bi duh slovenskega stalinizma za zmeraj počival v zapečateni posodi, so vsi dokumenti, ki se nanašajo na organizacijo UDBe za Slovenijo v tem času, njene povezave s centrom v Beogradu, povezave s partijsko nomenklaturo in morebitnimi pol – ali neformalnimi skupinami v slovenskem cekaju tedanjega časa, ne nazadnje tudi vse zapisnike zasliševanj posameznih osumljenih. V kolikor ta material ni dostopen ali je celo uničen, je treba to (oz. bi to avtorji študije morali) javno oznaniti. Že samo dejstvo, da so zapisniki zasliševanj uničeni, samo po sebi kaže na naravo in metode dela UDBe in njeno najglobljo vlogo v teh procesih. Ne glede na dejstvo, da so

bile obtožnice skonstruirane in sfabricirane v UDB uradih, pa je njihov obseg takšen (Vlado Krivic na »političnem vrhu 1970 o procesih: Postavljen sem bil za javnega tožilca dva dni pred procesom. Na moj ugovor, **da v dveh dneh ne morem predelati gradiva...**« – str. 510), da bi bila objava obtožnic že sama po sebi dejanje, ki bi pripomoglo k objektivizaciji podobe teh procesov, bi se v enaki ali celo večji meri pokazala povezanost tajne politične policije, partijskega vrha in sodstva. Na to je opozoril že Edvard Kocbek (prim. Revija 2000, št. 50/51, str. 216), ko je že 4.10.1946 opozoril na eno temeljnih prevar, ki so si jo dovolili komunisti glede na OF koalicio, to je z ustanovitvijo lastne, zasebne, partijske tajne politične policije, ki ni zapirala, mučila in ubijala samo lastnih ljudi, marveč tudi vse tiste, za katere je sodila, da so nasprotniki enopartijske boljševistične diktature. Zato so smešni glasovi iz slovenske pomladi, da je ta politična tajna policija ukinjena: take policije ni moč ukiniti, največ, kar je mogoče storiti, je njena delna socializacija in postavitve v luč. Vse ostalo v njej pa se bo, v to sem trdno prepričan, dogajalo še naprej po inerciji polstoletne absolutne in tajne oblasti, ustanovitve lastne strukture, ki je verjetno celo več kot država v državi. Tudi zato bo, če se bo to sploh kdaj zgodilo, duha tako težko stlačiti nazaj v posodo.

Tretja stvar, ki zahteva premislek, je neka perverzna logika, logika, ki se zrcali v treh »analizah«, ki sta jih naročila udba in CK in sicer prva že omenjenega majorja A. Debevca iz let 1951/52, »ki je že povsem očitno opozarjala na pomankljivosti preiskave in obsodbe« (Kronologija, str. 41), analiza majorja udbe Rada Škrabe (»doslej najcelovitejša analiza dachauskih procesov« – Kronologija, str. 42), poročilo tričlanske cekajevske komisije iz istega leta (L. Šentjurs, Janko Rudolf in Franc Perovšek, pridružena še A. Marinc in Silvo Gorenc) iz istega leta, le v štirih izvodih (Kronologija, str. 43) in slednjič še poročilo komisije republiškega IS, oz. t. im. »Janžekovičeva komisija« iz leta 1970 (Kronologija, str. 46). Tri oz. štiri analize, ki so »šle pod ključ«, kot je za zadnjo, Janžekovičevo, slikovito zahteval partijski ideolog E. Kardelj (Politični vrh o procesih – 1970, str. 528) avtor prve, major Debevc, pa je bil tudi sam, kot za nagrado, obsojen na trinajst (!) let na fantomskem procesu – vse to govori v prid domnevi, da je večina protagonistov teh procesov – tu ne mislimo na bedne izvrševalce ukazov, udbovske preiskovalce, čeprav bi se dalo govoriti tudi o njihovem deležu – ki so sedeli v vodstvu udbe in/ali cekaja, še danes ne bi bila (ali ni, v kolikor še niso pokojni) za resnično razkritje ozadja procesov, za priznanje lastne vloge in vloge posameznih institucij, kar vse spet govori v prid domnevi, da je duh slovenskega stalinizma še na prostosti, čeprav morda bistveno pohabljen ali nesposoben globalne akcije. Treba pa je ugotoviti, da so praktično do leta 1986 uspešno blokirali vse poskuse: a) da bi resnica o dachauskih procesih prišla v svoji objektivni podobi med ljudi, b) da bi žrtve teh procesov in svojci dobili zadoščenje in c) da bi odgovorni priznali svojo krivdo. Posebne vrste cinizem, ki je bil v javnosti že nekajkrat apostrofirani, je cekajevsko postavljanje kenotafa, tj. praznega groba, simbola groba, ljudem, ki **imajo nekje grob**, a še zdaj ni mogoče ugotoviti, kje. Čigava zasluga je to? Kdo je za to odgovoren? Zdi se, da ni nikakršen revanšizem, če zahtevamo, da današnji odgovorni – recimo ministra Bavčar in Janša, morda tudi dr. Pirnat, zahtevajo in ugotovijo – s pomočjo strokovnjakov – kje so

resnični grobovi tistih usmrčenih, za katere »je iz beležke Borisa Kraigherja mo- goče sklepati, da so bili ustreljeni šele 18. novembra 1950: Branko Diehl, Stane Oswald, Oskar Juranič, Vladimir Ličen, Milan Stepišnik in še triindvajset drugih zapornikov.« (Promemorija, str. 32). Postavitev kenotafa je morda spretna pote- za partije na sestopu z oblasti (ob sočasnem glasnem izrekanju confiteorja), ni pa nobeno zares častno in pogumno dejanje, prej priznanje, da že večkrat omenjeni stalinistični duh nekaterih še živih (in mnogih mrtvih) slovenskih boljševikov še straši po Sloveniji.

Četrtič: v vsej razsežnosti stalinističnega scenarija dachauskih procesov, je najbolj pretresljivo bestialno mučenje obtoženih, ki je temeljilo na dveh pritiskih: psihološkem, ko so posamezni zasliševalci, pa tudi partijski funkcionarji (npr. Miha Marinko) zahtevali od zapornikov priznanje za nestorjene zločine v imenu komunističnih idealov in partijske discipline (sic!) (Promemorija, str. 29); »če ta- ko imenovane metode prepričevanja niso bile uspešne, so sledile grožnje in stop- njevano nasilje – od neprekinjenih dnevnonočnih zasliševanj, podtikanj ponare- jenih dokumentov in lažnih izjav pričevalcem skonstruiranih obtožb, uporabe pomirjevalnih in drugih psihotropnih preparatov, vse do najhujših oblik telesne- ga mučenja.« (Promemorija, str. 29/30). S tem v zvezi velja posebej podrobno prebrati Izjavo Vlasta Kopača o preiskovalnem postopku (iz leta 1970) na stran- eh 347–354, posebej str. 351/52. O teh rečeh si je upal »veliki« liberallec Stane Kavčič leta 1970 na t. im. Političnem vrhu v vili Podrožnik izjaviti naslednje: »Kar se tiče našega revolucionarnega sodstva in ukrepov, smo na vse to lahko zmeraj ponosni in se nam ni treba ničesar sramovati in nič prikrivati (sic!). Naj- brž nobena revolucija ni imela tako tenkočutne in tenkovestne justice, kot je bila naša v tistih pogojih.« (str. 507). In nadaljevanje, iz ust istega »velikega« liberalca in humanista Staneta Kavčiča: »Nihče nas ne more siliti, da bi druga vprašanja odpirali; imamo vsa politična in druga sredstva do naših razrednih sovražnikov, da jim zavežemo usta, kar se tiče naših revolucionarnih postopkov.« (ibid., podčrtal D.P.). Pustimo ob strani logično in moralno kontradiktornost obeh navedenih iz- jav in se raje ustavimo ob cinično-nasilniškem rezoniranju revolucionarja Kavči- ča. Revolucionarna justica, ki z vsemi političnimi in drugimi sredstvi zapira usta »razrednemu sovražniku«, ipso facto potrjuje vse tisto, kar je storila z lastnimi ljudmi, seveda pa tudi z vsemi drugimi skupinami »razrednih sovražnikov«: od duhovniških in kulaških procesov do procesa proti Nagodetu in soobtoženim; o pomorjenih legijah domobrancev, ki trohniijo v roških in drugih grobiščih, sploh ne bi načenjali debate. Ta »tenkočutna in tenkovestna« revolucionarna justica pa ni tako tenkočutna in tekovestna, da v paniki (ki jo vendarle grabi leta 1970 in kasneje) ne bi skušala storiti še dveh dodatnih umazanij.

Prva evidentna umazanija, ki jo skuša vodja zadnjega poročila, Janžeko- vič takole utemeljiti: »Že predhodna komisija, ki jo je vodila tovarišica Lidija Šentjunc (opomba D.P.: kot, da bi zaupali čuvanje ovac...), je ugotovila, da gre za individualne primere uzurpacije oblasti, oz. da so posamezniki delali stvari, ki so presegle njihove pravice.« (str. 508) Naš komentar: V tako centralizirani in hier- rarhično vodeni vojaški organizaciji, kot je bila udba, se pač ni nič dogajalo ta- ko, da bi individui presegali »svoje pravice«. Taka misel ni samo cinična, je čisto

zavajanje javnosti in slikanje ene najbolj mračnih organizacij v zgodovini vsega slovenstva z rožnatimi barvicami. Dalje Janžekovič: »Jaz osebno in tovariši, ki smo proučevali vse to gradivo, smo prepričani, da tovariš Kraigher ni poznal vseh podrobnosti.« Naš komentar: s takimi argumenti so se branili na nürnberškemu procesu visoki nacistični funkcionarji. Ta logika ni nič drugega kot naprej pripravljen scenarij, po katerem najvišji oblastniki, ko udari blato na plan, vanj potunkajo svoje najzvestejše oprode. In dalje Janžekovič: »Za določene stvari je velik akter Žan More. Posamezniki so si dovoljevali stvari, ki so daleč prekoračevale normalne okvire tudi po takratni zakonodaji.« Komentar: kot zgoraj. Janžekovič: »Mislim, da ne leži krivda na politbiroju, ki gotovo ni poznal vsega, saj tudi CK ni direktno vodil (sic!) te stvari in se tudi ni spuščal v podrobnosti.« (vsi citati str. 508)

Zanimivo je tudi Janžekovičevo nadaljevanje: »Naše ugotovitve v bistvu potrjuje že Škrabova analiza in detajli, ki jih je obdelal major Debevc leta 1951. Debevc je edini od takratnih zasliševalcev, s katerim smo govorili, pa tudi ta ni hotel veliko povedati. Rekel je, da je vse skonstruirano. Ne vem, če je to točno, mislim pa, da smo prišli do ugotovitev, ko bi si upal trditi, da so točne. Te se skladajo z ugotovitvami Debevca iz l. 1951 in s Škrabovo analizo iz leta 1968, ki je ugotovila, da gre za veliko tragično pomoto. Ta zaključek smo tudi mi napisali v zaključek našega poročila.« (str. 509)

Stvar je jasna: nihče, vključno s politbirojem in notranjim, torej tudi udbovskim, ministrom Kraigherjem ni vedel skoraj ničesar, svinjarije alias »prekoračitve kompetenc« so počenjali zasliševalci z Moretom na čelu, vse je bilo skonstruirano, izkazalo pa se je za »veliko tragično pomoto«. Koliko življenj, trpljenja in tragedij je povzročila ta »velika tragična pomota«, si pa ne upa nihče od tedanjih (1970) političnih oblastnikov ne prikazati ne prevzeti – kolikor gre za iste ljudi kot v letih 1948-50 – na svojo odgovornost. Poglejmo v kratkem preletu, kako rezonirajo slovenski partijski veljaki leta 1970; to je umazanija številka dve:

Stane Kavčič: »Dokazov za to, da so bili vsi ti ljudje popolnoma nedolžni ni, seveda pa tudi ni dokazov, vsaj po pripovedovanju, da so krivi.« (str. 507)

Edvard Kardelj: »Tudi jaz sem opozarjal, da ti procesi niso dobra stvar.« (str. 511) »Ko govorimo o tem, kako postopati glede teh procesov, mislim, da bi bilo treba za nas narediti politično analizo, zakaj je do teh procesov sploh prišlo. O tem ne bi kazalo razpravljati v javnosti, pač pa bi bila ta analiza potrebna za nas same.« (str. 512) »In tako so bili ti procesi inštrument politike KP proti določenim političnim tendencam. In ker smo Slovenci natančni, smo šli v procese. Hrvati in Srbi niso delali takih procesov, ampak so na druge načine, brez procesov najbrž likvidirali neprimerno več ljudi in prepričan sem, da veliko takih, za katere ni bilo dokazano to, kar so jim očitali.« (ibid) Teh izjav ljubitelja humanizma, živali in otrok, gora in planinskih rož raje ne bi komentirali. Višek je Kardeljeva izjava: »To je zame popolnoma jasno, še zlasti v situaciji, kakršna je bila v letih 1947 in 1948, ko je naša partija komaj izšla iz NOB (naša opomba: kje pa so koalicijski partnerji iz let 1941 in 1942??), iz revolucije in ko je bilo treba včasih postopati tudi s krvavimi sredstvi, če smo hoteli zmagati.« (str. 513)

Vlado Krivic, javni tožilec na dachauskih procesih: »Zase moram reči, da nimam slabe vesti. Lahko sem bil naiven (sic!!) ali preveč discipliniran, ko sem sprejel dolžnost tožilca v procesu dva dni pred samim procesom; lahko priznam svojo naivnost, ne morem pa priznati, da sem naredil moralni prestop.« In takoj naprej ta naš naivni in preveč disciplinirani vojaček revolucije: »Moralne prekrške se lahko očita Žanu Moretu, ki je z nedopustnimi sredstvi izvajal zasliševanja, nikakor pa ne našemu političnemu vodstvu, ki o tem ni imelo pojma.« (str. 515) Take moralne izkrivljenosti ne more roditi nič drugega kot naduta boljševiška pamet, ki pa je po Stanetu Kavčiču »tenkovestna in tenkočutna«. Bog se nas usmili, če ne bi bila taka: bi imeli potem toliko – proporcionalno – žrtev, kot jih še niso prešteli v Sovjetski zvezi??

Stane Dolanc: »Dejansko je bila s procesom storjena določenim ljudem krivica, ne pa vsem. Ne morem se strinjati, da bi za nekatere posameznike rekli, da niso bili gestapovci, če jim tega ne moremo dokazati.« (str. 519) Komentar: Dokazovanje, vredno Dolanca, ki se je tudi kasneje znal izkazati, kadar je bilo treba, v imenu kar naprej trajajoče revolucije »postopati tudi s krvavimi sredstvi«. (prim. članek Umor desetletja, Mladina, št. 22, 8.6.1990, str. 30/31)

Sergej Kraigher: »Naivno bi bilo pričakovati, da ne bi sile, ki so že na delu, skušale iz take ali drugačne naše rešitve izvleči zase kar največ, posebno glede vprašanja politične odgovornosti vodstva. Vprašanje je, iz katerih pozicij se bomo proti tem lažje tolkli, da izbijemo raznim nasprotnikom adute iz rok. Prepričan sem, da čas ne dela za nas, ampak proti nam in če odlašamo, izgubljam.« (str. 521/22) Brez komentarja.

Lidija Šentjurs: »Strinjam se, da jim (obtoženim na procesih – op. D.P.) gestapovščine ne moremo dokazati, obstoji pa moralna odgovornost, kar smo v poročilu prve komisije napisali, medtem ko sedanja komisija tudi v tem pogledu brani obtožence in napada obtožnico oz. sodbe.« (str. 524) Komentar: Kdor zagovarja neusmiljeno ubijanje in mučenje v imenu nekakšne »moralne odgovornosti«, za katero pri svojih dejanjih noče nič slišati, in vali, ne moralno odgovornost, pač pa krivdo, na zveste opričnike, udbovske zasliševalce, res nima nobene moralne pravice govoriti o moralni odgovornosti drugih, posebej ne nedolžnih žrtev politike, v kateri so si posamezniki prigrabili neomejeno oblast.

Krona zapisnika Političnega vrha – 1970 pa so str. 525-529, zaključek torej, kjer »politični vrh« na vse kriplje, skupaj in posamično, skuša najti rešitev, da bi slovensko javnost in preživele obsojene s procesov ter sorodnike pomorjenih žejne spravil čez vodo. Kardeljevo domislico »Poročilo bi dal pod ključ« smo že citirali. Njegovi sodrugi se niso vedli dosti bolje. Naj navedem za ilustracijo, ker je treba besedilo zapisnika Političnega vrha brati kot celoto, samo »miselni in logični konstrukt« tovariša Sergeja Kraigherja. Tako se glasi: »Tu je tudi neka čudna logika; če nekdo prizna, se tega ne upošteva in se smatra, da je bilo priznanje izsiljeno; če pa ne prizna, ga ni mogoče obsoditi, tako da se obtoženemu avtomatsko verjame, če se bremeni, se mu verjame, da se je obremenil pod pritiskom, in verjame se mu, če sebe ne obremeni, ker stvari ne prizna.« In sklepni akord Staneta Kavčiča: »To bi bil poslednji akt naše humanosti in kdor bi še oporekal, mu lahko takoj zamašimo usta.« Neusmiljena zgodovina, tak bodi naš

komentar, je kaj kmalu zamašila usta samemu Kavčiču. S tem je demantirala tudi njegovo prepričanje, da je podoben bogu in da lahko razsoja, kdaj se »zgodí poslednji akt humanosti«.

In generalni komentar: malokdaj sem na tako strnjenem prostoru prebral toliko sprenevedavih in licemerskih izjav, toliko namigovanj na krivdo drugih (podrejenih, oprod) in toliko lastnega povelečevanja. In kadar je neusmiljena zgodovina – tudi skozi poročilo Janžekovičeve komisije, ki je, tega pač ne smemo pozabiti, delal kot dober partijski uradnik – spregovorila tako jasno in enoumno, da sprenevedanje in licemerstvo nista mogoča (sta smešna ali do kraja neverjetna), takrat se partijska vrhuška zateče v nevednost. Tega nismo vedeli, ponavljajo za leitmotivom Janžekovičevega poročila, **tega pa mi res nismo vedeli!**, to so počeli mali, bestialni udbovski operativci, počeli so na lastno pest, v lastni režiji, mimo naše veličastne humanistične stavbe, ki je bila resda malce pošpricana s krvjo (ne samo dahavcev, duhovnikov, »kulakov«, primorskih padalcev, otrok in žensk), ampak prosim vas, katera revolucija pa lahko, kadar ji gre za nohte, izbira svoja sredstva. Saj ima na voljo kavčičevski »poslednji akt humanosti«, s katerim pokropi svoje žrtve, tiste, ki so jim pripravili fantomske procese, in one množične, brezimne. Strah Sergeja Kraigherja et co. da bodo »notranji sovražniki«, t.j. liberalci izrabili te »odklone« za generalni napad na partijo in njene voditelje, se je izkazal za upravičen. Ampak Sergeja Kraigherja et co. ni razkrinkal notranji ali razredni sovražnik, prvi ga je razkrinkal že udbovski major Debevc, ki je dobil za svoje pošteno delo – verjetno prvo v svoji udbovski karieri – tudi partijsko plačilo v obliki fantomskega procesa in dolgoletne zaporne kazni, ki jo je v enem delu tudi odsedel.

Svojevvrsten sklep dokumentarnega zbornika Dachauski procesi je tudi magnetogram (opomba opozarja, da ni redigiran in avtoriziran) skupne seje predsedstva CK ZKS in RK SZDL z dne 21. februarja 1977. Ne bi naštevali ponavljanja starih »resnic« tovarišev, ki bi jih razkritje pravih resnic lahko resnično kompromitiralo in pokazalo, da so pod plašči humanizma utripala vse prej kot humanistična srca, bolj žalostno je, da si je v uvodnem »ekspozeju« Janez Vipotnik dovolil izjave, ki so čisto zavajanje javnosti, npr.: »V skladu z zakonitimi predpisi so bile odpravljene pravne posledice kazni, priznane pravice do pokojnine ali odškodnine obsojenim ali upravičenim svojcem.« (str. 1026) Po besedah enega od obsojenih na procesih avtorju tega zapisa, sploh ne gre za nobeno odškodnino, kot jo predvideva pravni red, marveč zgolj za bedno revalorizirane osebne dohodke za čas, prebit v zaporu in za čas brezposelnosti po izpustitvi iz zapora. Kako si isti Vipotnik upa nekaj strani kasneje znova zapisati misel: »Posebnost revolucije je bila, da si je od vsega začetka gradila lastno zakonodajo, svojo pot, svojo skrb za človeka in humanizem, ki pa nikoli ni izključevala odločnih udarcev po izdajalcih naroda in okupatorjevih sodelavcih.« (str. 1028) Značilnejša je refleksija takratnega partijskega povzpetnika Mitje Gorjupa. Takole razpređa svoje sklepne misli: »Vsako veliko revolucionarno gibanje, vsaka revolucija, ki ima toliko plemenitih in tako velikih vrednot kot naša, ima tudi senčne strani. Priznati te senčne strani, priznati tudi zmote in napake, je prej odraz moči kot odraz slabosti.« (str. 1039) Tega seveda ne pojasni, v veličino re-

volucije zaljubljeni Gorjup, odkod tako veličastni revoluciji tako senčne plati. In spet Sergej Kraigher: »Izgleda da se vsi strinjamo in smo za to, da se našo zgodovino našim sedanjim in bodočim generacijam kaže takšno, kakršna je bila v vsej njeni moči in slavi.« (str. 1051) In še: »Tu bi vendarle delal razliko med sodno zmoto in med zmoto revolucije.« (str. 1055) In še en biser, tokrat iz ust Mitje Ribičiča: »Naslednje, kar moramo vedeti jasno je, da to niso stalinistični procesi. (...) Stalinizem pomeni, da ti uporabljaš ta proces v boju za oblast.« (str. 1056) In dalje izjava: »Če je treba koga rehabilitirati, je treba rehabilitirati pokojnega Borisa Kraigherja, ker je imel pozneje tudi kritične odnose do raznih procesov in teh stvari.« (str. 1057)

Neokusno in žalostno je prebirati izjave teh partijskih veljakov, potem ko je človek že prebral pričevanje Vlasta Kopača, recimo stavek: »Ležal sem mesec dni ali nekaj več pod vedno prižgano žarnico, vklenjen, neumit, neobrit in neostrižen, z lasmi kot četnik, s stalno vročino, hrastav po obrazu in okoli ust in z umazanijo, ki se je z mene luščila kot skorja.« (str. 352) Kje je tu revolucijski humanizem, o katerem bledejo Kavčič, Kraigher, Šentjurčeva, Popit, Ribičič, Gorjup in vsi ostali? Je to Vipotnikova »posebnost revolucije« in njena »lastna zakonodaja«? In še bi lahko retorično spraševali boljševistične in stalinistične urejevalce sveta in prinašalce novega humanizma, a bilo bi zaman. Njihova človeška zaslepljenost govori sama zase. So ujetniki lastnega ujetništva, v katerem ni niti prostora, da bi se pokazala razlika med namero in naključjem, med odločitvijo in pristajanjem na slepo logiko ukazov, ki jih je pošiljal po svojih enkavedevskih agentih Veliki brat. Edini »dokaz« »humanizma« te nečloveške in spačene revolucijske prakse je lakonična ugotovitev iz Promemorije Branka Ziherla: »Takoj po Diehl-Oswaldovem procesu se v centralnih zaporih UDV formira posebna, strogo tajna skupina preiskovalcev, ki naj ne glede na rezultate sodnih postopkov opravi omenjeno nalogo, a tudi podkrepi ugotovitve preiskave. Izvrševanje te naloge odloži justifikacijo že obsojenih gestapovcev in dachaucev. Obsojenci živijo v neznosnih in poniževalnih razmerah, popolnoma izolirani od ostalih. (...) Eden od zapornikov pobegne iz posebnega oddelka in na več mestih po Ljubljani pove, da so na smrt obsojeni še živi. Obveščevalna kombinacija se pokaže kot nerealna. (ves čas te obtožence povezujejo s tujimi agenturami oz. kot jih danes imenujejo, »zunanji sovražniki« – prim. intervju s Štefanom Tepešem, načelnikom slovenske udbe (opozicije nismo nadzorovali, Mladina, št. 23, 13.6.1990, str. 12–15) – opomba D.P.) Stanje jetnikov je zelo slabo, sledi nečloveških pogojev življenja pa postajajo nepopravljive.« (str. 31)

Pričujoče razmišljanje, ki se je ustavilo ob nekaterih etičnih in moralnih vprašanih v zvezi z materiali iz zbornika, mnoge – pravne, rehabilitacijske in še katere – pa iz razumljivih razlogov pustilo ob strani, ali jih bo samo omenilo se zaveda tudi drugega vidika: zbornik je sicer izšel, a še vedno se pojavljajo zapleti, kot recimo tisti z distribucijo ali naklado (v knjigi napisana naklada 1500 izvodov je v resnici za petino manjša). Tudi medijska pozornost, ki bi jo moral zbuditi tak zbornik, je tako rekoč nična. Minuta ali dve, ki ju je zborniku ob predstavitvi in ljubljanski univerzi namenila TV Slovenija je bolj posmeh kot pa

resno poročilo. Vse to dokazuje, da protagonisti dachauskih procesov in njihovi somišljeniki še vedno uspevajo s svojo blokado ali vsaj delno zaporo informacij.

Svojevrsten kompromis je tudi dejstvo, da v zborniku ni, poleg serije avtentičnih dokumentov, prave znanstvene refleksije. Spis Dachauski procesi v kraju in času nastanka (verjetno pravilno: v prostoru in času...) dr. Dušana Nečaka sicer jasno poudarja: »Poglejmo samo zapisnike (če jih tako lahko imenujemo) Politbiroja slovenske Komunistične partije za prva leta po vojni in slika bo v mnogočem jasnejša. (...) Bilo bi skregano z zdravo pametjo, če bi trdili, da o vsem tem sploh niso ničesar vedeli, svojo trditev pa bi dokazovali s tem, da v originalnih virih političnega vrha Slovenije o tem ni niti besede.« (str. 56), vendar se v večjem delu ukvarja z »zunanjo«, svetovno in evropsko zgodovino, o ozadju samih procesov pa pove bolj malo. Tudi izgovarjanje na »historično distanco« in primeren čas (Nečak pa pravi na str. 54 dobesedno: »ta čas pa za marsikoga ni potekel, dokler so vsaj nekateri protagonisti zgodovinskih dogajanj še živi«) ne vzdrži objektivnega premisleka, saj bo samo znanstvena analiza časa, ravnanja in odločitev partijskih mogotcev tudi svojevrstna sodba njihovega ravnanja. To bo, ob literarnem, umetniškem pričevanju (Torkar, Umiranje na obroke) tudi edina simbolična »kazen« za njihove krvave zločine zoper lastne soborce iz NOB in strankarske tovariše ter posredno za krvave zločine zoper slovenski narod. Tako sta edini znanstveno validni študiji prispevek Petra Kobeta Kazensko pravo v času dachauskih procesov (str. 91–124), ki se nadaljuje z analizo Ljuba Bavconca Poskus pravne in politične analize dachauskih procesov (str. 125–155). Bavconovo analizo sklepata dve tragični spoznanji: »Zdaj je nesporno, da dachauskih procesov ne more opravičiti niti hudo težaven položaj, v katerem sta se v začetku leta 1948 znašli Jugoslavija in Slovenija, le pojasni jih lahko. Prav ta pojasnitev dachauskih procesov pa zgovorno pripoveduje, da ni interesa in ne vzvišenih ciljev, ki bi mogli biti višji in pomembnejši od resnice in pravičnosti, in da ni interesa ali cilja, ki bi ga smeli podrediti in tako zlorabiti kazensko pravo in organe pravosodja za politične cilje.« (str. 155)

Prezentacija morebitnih novih dokumentov, ki jih še živi duh slovenskega stalinizma uspeva skrivati očem javnosti, bo ta spoznanja samo še utrdila. A nič ni bolj podlega in nič ni bolj kompromitirajočega pred zgodovino in rodovi, ki prihajajo, kot skrivanje in prenarejanje umazanih poglavij narodne zgodovine. Ta misel veje iz vsake od tisočih strani pričujočega zbornika.